

Şeyh Muhammed Nebhân'ın Davet ve İrşad Metodu

Abdulhalim Abbas | 0000-0002-9169-8955 | Abdulhalimab75@gmail.com
Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, Bingöl, Türkiye

Öz

Şeyh Muhammed Nebhân (1900/1974) 20. yüzyılda, Halep'te yaşamış önemli ilmî ve irfânî çalışmaları olmuş bir mutasavvıftır. Nakşibendiyye ve Şâzeliyye tarikatlarından icâzet almış olan Muhammed Nebhân klasik bir tekke şeyhi profilinin dışında bir hayat sürmüştür. Suriye'nin dışında Irak, Lübnan ve Türkiye'de de irşad faaliyetlerinde bulunan Şeyh, Halep'te Kiltaviyye Medresesi'nin yenilenmesi, İslâm Kalkınma Cemiyetinin kurulması, Montana Gece Kulübü'nün camiye çevrilmesi gibi sosyal projelere öncülük etmiştir. Gençliğinde ticaretle ilgilenen Muhammed Nebhân, çeşitli manevî işaretler görmesi sebebiyle ilme yönelmiştir. Hüsreviyye Medresesinde ilmî çalışmalar yaptığı 1922 yılında medreseyi ziyarete gelen bölgenin meşhur şeyhlerinden Ebu'n-Nasr el-Halef'le tanışmış ve kendisine mürid olmuştur. Şeyhi kısa bir süre sonra onu Halep'te el-Bâbü'l-ahmer camisinde hatm-i hâcegân yaptırmakla görevlendirmiştir. Ders halkasında birçok âlim şahsiyet olmasına rağmen Şeyh Ebu'n-Nasr'ın onu görevlendirmiş olması kendisinin halk tarafından tanınmasına sebep olmuştur. Yirmi beş yaşlarında özel manevî haller yaşadığını anlatan Muhammed Nebhân on yıl kadar inzivâ hayatı yaşamış akabinde Şam'da yaşayan meşhur şazeli şeyhi Muhammed Hâşimî et-Tilmisânî'ye intisap etmiş ve ondan hilâfet almıştır. Buna rağmen ne Nakşibendiyye ne de Şazeliyye tarikatının temsilcisi olmamış, kendisine has bir davet metodu yürütmüştür. Vefat ettiğinde yerine bir halife tayin etmeyip, müntesiplerine zühd hayatı yaşamalarını, Kur'ân ve Sünnet çizgisinden ayrılmamalarını ve ilk dönem sûfîlerinin çizgisi üzerinde yürümelerini tavsiye etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Muhammed Nebhân, Halep, Davet, İrşad.

Atıf Bilgisi: Abbas, Abdulhalim. "Şeyh Muhammed Nebhân'ın Davet ve İrşad Metodu". Akademik Analiz 1 (Aralık 2023), 27-53.

Geliş Tarihi	27/11/2023
Kabul Tarihi	27/12/2023
Yayın Tarihi	31/12/2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma Fehmi Soğukoğlu danışmanlığında 2022 yılında sunduğumuz <i>Şeyh Muhammed Nebhân'ın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri</i> başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	akademikanalizdergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Sheikh Muhammad Nabhân's Method of Dawāwah and Irshād

Abdulhalim Abbas | 0000-0002-9169-8955 | Abdulhalimab75@gmail.com

Bingöl University, Faculty of Theology, Tasavvuf Anabilim Dalı, Bingöl, Türkiye

Abstract

Sheikh Muhammad Nabhan (1900/1974) was a prominent Sufi from Aleppo in the 20th century, renowned for his significant spiritual and scholarly works. Nabhan lived a life devoted to respect and tolerance towards religion, making it his philosophy of life. He began praying from a young age and established an unbreakable bond with mosques. Muhammad Nabhân's frequent statement, "Since my childhood, my only capital has been my love for the Prophet Muhammad and the awliya," indicates his early interest in the prominent figures of Islam. During his youth, he acquired fundamental trading skills from his father. Later on, in 1922, Nabhân switched his focus from commerce to science due to several spiritual indications. He initially enrolled in the learning community at the madrasa al-Qarnasiyyet al-Shar'iyya, next to the Ismailiyya Mosque. Following a year-long stay, he embarked on a pilgrimage to Mecca. Upon returning from this sacred expedition, Muhammad Nabhân attended the prominent Khusrawiyya madrasa located by the Castle Gate, which was commonly recognized as Aleppo's Al-Azhar and where the city's eminent scholars and sheikhs were educated.

During his studies at the Khusrawiyya Madrasa, he met Sheikh Abu al-Nasr al-Khalaf, a renowned scholar from the region who visited the madrasa. He became Sheikh Abu al-Nasr's disciple and was shortly after appointed to conduct khatm al-hijjân at the al-Bâb al-Ahmar mosque in Aleppo. This assignment gained him public recognition despite the presence of many other scholars in his academic sphere. Muhammad Nabhân, besides carrying out scholarly activities, also participated in his journey of ascension. With his determined personality, he was keen to follow the Prophet's Sunnah. In the month of Ramadan, he would observe itikaf and constantly remember Allah. Due to his intense devotion, his sheikh feared for his health and advised him not to subject himself to excessive torment. Muhammad Nabhan experienced unique spiritual states at the age of 25 and subsequently lived in seclusion for a decade. Later, in Damascus, he was initiated into the prominent Shazali sheikh Muhammad Hashimî al-Tilmisânî's order and received his caliphate from him.

When Muhammad Nabhân turned forty, he felt compelled to guide people towards the right path and assist them in their journey. According to reports, he stated that Allah had bestowed upon them perfect attributes and commanded him to go among the people and guide them accordingly. In compliance with this spiritual guidance, Muhammad Nabhân established the Kiltaviyya mosque as his center after an extended period of seclusion. He began instructing people from there and thousands gathered to listen to his voice and benefit from his inspiration. As shaykh, Nabhân divided his talks into sermons and lectures. The former were geared towards the general public and had no set time. The sheikh dedicated his time to the talks, conveying the divine message to the people. His lectures were restricted to particular times and audiences, with each session allocated to a specific professional group. Prominent among his lectures were those delivered to women and scholars. The Shaykh perceived women as the foundation of social reform due to their educational roles in preparing the next generation for the future. Thus, he set aside two days a week for women. Before noon on

Wednesdays and Saturdays, he would meet with hundreds of women in Kiltawiyya mosque to provide them with religious instruction.

The sheikh's discussions persisted for over thirty years and, following his demise, carry on to date at set intervals through his personal audio recordings. The sheikh's invitation was not restricted to his mosque's attendees, as he conducted irshad expeditions even to the distant neighborhoods and villages, showing a keen interest in them. The sheikh's invitation did not confine itself to Syria's geography. Visitors from neighboring countries, particularly Iraq, flocked to see Shaykh Muhammad Nabhān in order to benefit from his teachings. His visitors included notable scholars and societal figures who made the journey from Iraq to visit him. Additionally, Shaykh Muhammad Nabhān traveled to other countries such as Turkey and Lebanon to provide guidance. He received his ijāz from the Naqshbandiyya and Shāzeliyya orders and lived a life far beyond that of a typical tekke sheikh. The Sheikh participated in irshad activities in Iraq, Lebanon, Turkey, and Syria in addition to initiating various social projects, including the renovation of the Kiltaviyye Madrasah in Aleppo and the conversion of the Montana Night Club to a mosque, as well as founding the Islamic Development Society. He did not, however, represent either the Naqshbandiyya or the Shazeliyya sects and implemented a distinctive approach to inviting people. Upon his decease, he did not designate a caliph to replace him, but he urged his adherents to uphold the methodology he employed.

Keywords: Sufism, Muhammad Nabhān, Aleppo, Dawāt, Irshād

Citation: Abbas, Abdulhalim. "Sheikh Muhammad Nabhān's Method of Dawāwah and Irshād". *Academic Analysis* 1 (December 2023), 27-53.

Date of Submission 27/11/2023

Date of Acceptance 27/12/2023

Date of Publication 31/12/2023

Peer-Review Double anonymized - Two External

Ethical Statement This article is extracted from my master thesis dissertation entitled "Sheikh Muhammed al-Nabhan Personal Life and Spiritual Views", supervised by Fehmi Soğukoğlu (Master's Thesis, Gaziantep University, Gaziantep/Türkiye, 2021)

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Conflicts of Interest akademikanalizdergisi@gmail.com

Complaints The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Giriş

Anadolu ve Bilâd-ı Şam (Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün) İslâmî düşünce yapısı itibarıyla birbiriyle yakınlık göstermektedir. Özellikle de günümüz Suriye ve Türkiye coğrafyaları arasındaki bağlantı daha güçlüdür. Bu iki bölge kültürel yönden benzeştiği gibi halkın tasavvufa olan yönelimi açısından da benzeşmektedir. Bilâd-ı Şam'da yetişmiş birçok sûfî Anadolu'ya, Anadolu'da yetişmiş birçok sûfî de Bilâd-ı Şam'a göç etmiştir.

Makalede Suriye'nin kuzeyinde yer alan Halep'te XX. yüzyılda yetişmiş, bir dönem Türkiye'yi de ziyaret etmiş önemli mutasavvıflardan Muhammed Nebhân'ın (1900-1974) hayatı ve irşat metodu incelenecektir. Bu açıdan makalenin bu zâtın literatüre kazandırılmasına katkı sunması beklenmektedir.

Şeyh Muhammed Nebhân, yaşadığı dönemde birden fazla ülkede etkin ve etkili bir role sahip olmuştur. Kurduğu medresesiyle öğretileri öğrencileri vasıtasıyla günümüze kadar sürmüştür. Şeyh Nebhân üzerine şu ana kadar yurtdışında bazı çalışmalar yapılmış olup, bu konuda Türkiye'de yazılmış bir makale bulunmamaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Arapça olarak yapılmış çalışmalar şunlardır.

Mahmud Nâzım Nesîmî (ö. 1401/1981): eş-Şeyh Muhammed enNebhân; el-âlimu'l-âmil ve'l-mürşidu'l-kebîr, by. ts.

Muhammed Edîb Hassûn, (ö. 1429/2008), Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'nNebhân, Dubai: ts.

Muhammed Faruk en-Nebhân, (D. 1358/1940), eş-Şeyh Muhammed b. Nebhân: Şahsiyyetuh- Fikruh – Âsâruh, Halep: Mektebetu Dâri't-Turâs, ts.

Hişâm Abdulkerîm el-Âlûsî, (D. 1364/1945), es-Seyyid en-Nebhân, Haleb, Mektebetu Usâme b. Zeyd – Beyrut: Daru'l-Ma'rife. Üçüncü basım, 2014.

Muhammed Elnecer, Dirasatun fi tercihati's-Seyyidi'n-Nebhânî't-Tefsiriyye, Ankara: Sonçağ, 2023

Muhammed Elnecer, Bevarikul- İrfan Fima Mennelahu Bihi Ala Seyyidi En- Nebhân Min Tefsir'l-Kuran, Ankara: Sonçağ, 2022.

Bu makalede ise ilgili eserlerden faydalanmakla birlikte farklı kaynaklardaki bilgiler ışığında onun davet ve irşad metodu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Makalede bir giriş, üç ana başlık bulunmaktadır. Şeyh Muhammed Nebhân'ın Hayatı, Davet ve İrşad Metodu ve Hayata Geçirdiği Projeler ayrı başlıklar halinde incelenmiştir.

1. Şeyh Muhammed Nebhân'ın Hayatı

1.1. Doğumu ve Gençliği

Tam adı Muhammed b. Ahmed b. Nebhân b. Hıdır'dır. Baba tarafından nesebi Suriye'nin meşhur kabilelerinden olan Zübeydiyye boyuna dayanmaktadır. Atalarından Hıdır'a nisbetle ailesine Hüdeyrât ailesi denilmiştir. Annesinin ismi Fatıma olup ken-

disinin seyyid bir aileye mensup olduğu kaydedilmiştir.¹

Muhammed Nebhân, 1900 yılında Halep'in Bâbu'n-Neyrab semtinde varlıklı bir ailede dünyaya gelmiştir.² Mal varlığının çokluğundan, babası Ahmed b. Nebhân b. Hıdır'a el-Lîrât (Liralar) lakabı verilmiştir. Zengin bir adam olan babasının, bölgede bir kannaat önderi olup, yardımsever bir tabiata sahip olduğu kaynaklarda aktarılmaktadır.³ Ahmed Nebhan, ilk oğlu olan Muhammed'in doğumuna çok sevinmiş, ona özel ilgi göstermiştir.⁴

Varlıklı bir ailede yetişen Muhammed Nebhân, ilk öğretimini Küttab-ı Sıbyan adı verilen bir medresede almıştır. Bu medreseye altı yaşında başlayıp bir yıldan az bir sürede Kur'ân tilavetini tecvit kurallarıyla birlikte öğrenmiştir.⁵ Akabinde ilkokula başlayan Muhammed Nebhân, ilkokuldaki derslerinin bir kısmını Türkçe almıştır. Nitekim Halep, o dönem Osmanlılar idaresinde bulunuyordu ve bazı dersler Türkçe işlenmekteydi.⁶

Dine ve dindarlara karşı saygı ve hoşgörüyü bir hayat felsefesi haline getiren Muhammed Nebhân, erken yaşlarda namaz kılmaya başlamış ve camilerle kopmayan bir bağ kurmuştur. Kendisinin sıklıkla dile getirdiği "Çocukluğumdan beri tek sermayem Hz. Muhammed ve evliyaya karşı beslediğim muhabbetir"⁷ şeklindeki ifadesi onun daha erken yaşlardan itibaren İslam büyüklerine karşı ciddi bir alakasının olduğunu göstermektedir. Daha çocuk yaşta iken iffet, tevâzu ve dürüstlük gibi insani erdemlere ilgi duyan Muhammed Nebhân, vakur bir kişiliğe sahipti. Kendisi bu hususta şöyle demektedir: "İmanım fitrî olup fitratım bozulmamıştır."⁸ Muhammed Nebhân, gençlik yıllarında koşu, güreş, atış, binicilik ve atları ehlileştirme gibi aktivitelerde bulunmuş ve güçlü bir vücut yapısına sahip olmuştur. Bütün bu meziyetlerine ilaveten onun cesur bir kişiliği olduğu ifade edilmektedir.⁹ Muhammed Nebhân'ın bahsi geçen özellikleri hakkında şöyle dediği aktarılır: "Gençlik yıllarımda hiç kimse koşuda beni geçemez, güreşte beni yenemezdi. Binicilik maharetinde benim gibisi azdı. Atıcılıkta ise hedefteki iğneyi vururdum."¹⁰

Muhammed Nebhân'ın gençlik döneminde şöyle bir hadisenin başından geçtiğini çeşitli vesilelerle anlattığı rivâyet edilmektedir. Buna göre bir gün ikindi namazından

1 Hişâm Abdülkerîm el-Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, üçüncü Basım, (Halep: Mektebetu Usâme b. Zeyd-Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2014), 1/39

2 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/40.

3 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/41.

4 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 34.

5 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/41-42.

6 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/43.

7 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/42.

8 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/44.

9 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/44-45.

10 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/45.

sonra bir arkadaşıyla birlikte Şah Bender kahvehanesine gider. Akşam namazı vakti geldiğinde, arkadaşından namaza gitmek için izin ister ve namazdan hemen sonra geri geleceğini söyler. Muhammed Nebhân, kahvehaneye yakın bir camide namazın kılıp çıkınca kendisinin göremediği iki güçlü el onu yakalamış ve yüzünü kahvehanenin bulunduğu doğu tarafından caminin tarafı olan batı tarafına çevirmiştir. Ayrıca güçlü bir ses “Nereye gidiyorsun nereye? Sen kahvehaneden cami için izin istedin biz sana izin verdik. Ancak camiden kahvehaneye gitmen için sana izin vermiyoruz.” şeklinde ona hitap etmiştir. Muhammed Nebhân, etrafına bakınmışsa da bütün hücreleriyle işittiği bu sesin sahibini görememiş ve sesin onun içinden geldiğini anlamıştır. Bu olaydan sonra evine dönen Muhammed Nebhân, o günden sonra bir daha kahvehanelere uğramamıştır.¹¹

Bahsi geçen olaydan bir hayli etkilendiği anlaşılan Muhammed Nebhân'da manevî yönden önemli bir değişim meydana geldiği ve ticareti bıraktığı aktarılmaktadır.¹² Şeyh Muhammed Nebhân o dönemde Halep'in ünlü simalarından biri olan Şeyh Necîb Sirâcüddîn'e (ö. 1373/1954) giderek onunla yaptığı istişare sonucunda ilmî çalışmalara yönelmiştir.

1.2. İlmî ve Tasavvufî Yönü

Muhammed Nebhân, ticareti ve refah içindeki yaşantısını bırakıp 1922 yılında ilim ve tasavvufa yöneldi. O, ilk olarak İsmailiyye Camii'nin bitişiğindeki el-Karnasiye-tu-ş-Şer'iyeye isimli medresede ilim halkasına dâhil oldu. Burada bir yıl kaldıktan sonra hac farızasını eda etmek için Mekke'ye gitti.¹³ Muhammed Nebhân, kutsal topraklardan döndükten sonra, Kale Kapısı yakınında bulunan ve o zamanlar Halep'in Ezher'i olarak tanımlanan ve Halep'in seçkin âlim ve şeyhlerinin orada eğitim verdiği ünlü Hüsreviyye medresesine¹⁴ kaydoldu.¹⁵

Muhammed Nebhân, büyük bir gayret ve azim ile buradaki eğitimine başladı. Günlük dersleri dışında kendisi de en az altı saat mütalaa eder ve ders çalışırdı.¹⁶ Muhammed Nebhân, bir yandan fıkıh ilmiyle ilgilenirken diğer yanda tasavvuf kitaplarından okumalar yapmıştır. Özellikle Gazzâlî'den (ö. 505/1111), etkilendiği, *İhyâu ulûmi'd-dîn* isimli esere ayrı bir önem verdiği aktarılmaktadır.¹⁷

11 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/49.

12 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 39.

13 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/55-56.

14 Bu medrese Osmanlılar tarafından Halep'te inşa edilen ilk medrese, cami ve tekke olma özelliğine sahiptir. Bu eğitim kurumu Hüsrev Paşa (ö.951/1544), tarafından vakfedildiği için Hüsreviyye medresesi ismiyle anılmıştır. Bkz. Kemâluddîn Bekro, *et-talimu's-şer'i fî Halep münzu 'âmi 1918 ilâ 'âmi 1958*, birinci basım, (Halep: 1998), 77.

15 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 40.

16 Muhammed Zekerîya El-Mes'ûd, *Suver ve menâkib min heyâtî'r-Rebbânîyyîn min a'lâmi't-terikati'n-Naşıbendiyye fî biladi's-Şam el-mubârek*, birinci basım, (Halep, 2009), 2/168.

17 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 44.

Muhammed Nebhân'ın Hüsreviyye medresesine katılmasından birkaç ay sonra ilim, Suriye'deki önemli Nakşibendî şeyhlerinden birisi olan Şeyh Ebu'n-Nasr Halef (ö. 1369/1945), Humus'tan Halep'e geldi. Muhammed Nebhân, bu zâta intisap ederek seyr-ü sülûka ilk adımını atmıştır. Büyük bir gayretle müşşidine bağlanan Muhammed Nebhân, bu hususu řu sözleriyle ifade etmektedir: "Öyle bir hale gelmiştim ki onun sevdiğini sever ve buğz ettiğinden buğz ederdim ve elimde olmadan benden bir şey istemedenden ne isteyeceğini biliyordum."¹⁸

Muhammed Nebhân'ın bu samimiyeti şeyhin dikkatinden kaçmamıştır. Şeyhin onun hakkındaki "Benim yanımda senden başkası yoktur." şeklinde övgüsü meşhur olmuştur.¹⁹

Muhammed Nebhân, ilim ile iştigal etmenin yanında seyr-ü sülûkunu da sürdürmekteydi. Azimli bir kişiliğe sahip olan Muhammed Nebhân, Hz. Peygamber'in sünnetine tabi olmaya hevesliydi. Ramazan ayı boyunca itikâfa girer ve sürekli Allah'ı zikretmeye çalışırdı. Onun yoğun ibadetinden dolayı şeyhi sağlığının bozulmasından edişe etmiş ve ona kendisine bu kadar eziyet etmemesini tavsiye etmiştir.²⁰

Kur'ân ve sünnete bağlılığı önemseyen Muhammed Nebhân, seyr-ü sülûkûn Hz. Peygamberin sünnetine tabi olmaktan ibaret olduğunu kabul etmektedir.²¹ Ona göre manevî yolculuk ancak Allah'ın izniyle adım adım Hz. Peygamberin sünnetini takip etmekle olabilir.²² Onun, bazen kendisine řu soruyu yönelttiği aktarılır: "Sadece sahabe mi Hz. Peygamber'in sevgisini kazanacak? Vallahi onlarla bu kervanda itişip kakışacağım ve ben de Hz. Peygamber'in sevgisini kazanacağım."²³

Şeyhi, Muhammed Nebhân'ı Halep'teki Babu'l-Ahmer camisinde Nakşibendiyye'de toplu zikir olarak icra edilen hatm-i hâcegânı icra etmek ve müridleri bir araya getirip onların terbiyeleriyle ilgilenmek için görevlendirdi.²⁴ Babu'l-Ahmer camisinde icra edilen bu hatmeye Şeyh Ebu Nasr'ın müridlerinden seçkin âlimler de katılırdı. Mecliste birçok âlim bulunmasına rağmen Muhammed Nebhan'ın zâkir başı olarak tayin edilmiş olması önemli bir husus olarak aktarılabilir.²⁵ Onun bu camideki faaliyetleri halktan büyük bir teveccüh gördü. İnsanların bir kısmı seyrü sülûk etmek ve bir kısmı da hayır dualarını almak için onu ziyaret ediyorlardı.²⁶

18 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/58-59.

19 Abdurrahman b. Şeyh Hüseyin el-Üveysî el-Halepî, *Nühbetun min a'lâmi Halep'i 'ş-Şehbâ min Enbiyâ ve Evliyâ ve Ulemâ*, birinci basım, (Halep: Daru'r-Ridvân- Daru't-Turâs, 2003), 812.

20 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/59.

21 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/74.

22 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/68.

23 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/107.

24 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/65.

25 Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 6.

26 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/65..

Muhammed Nebhân'ın, yirmi beş yaşında Hz. Peygamber'i (s.a.v.) yakaza halinde gördüğü aktarılmaktadır.²⁷ Bu vesile ile ona büyük makamların kapısının açıldığı sevenleri tarafından düşünülmektedir. Bu olaydan kısa bir süre sonra aşk sarhoşluğunun etkisiyle yaklaşık altmış gün hiç uyuyamayan Muhammed Nebhân için ne kadar doktor ve ilaç getirildiyse de ona etki etmemiştir. Kendisi bu vakıayı şöyle aktarmaktadır:

“Bana bir sevgi tohumu açıldı, böylece yaklaşık altmış gün, ne gece ne de gündüz uyumadan kaldım taki Hz. Muhammed efendimiz (s.a.v.) Hz. Ebû Bekir ile birlikte bana uyanık bir vaziyette görününceye kadar. Hz. Muhammed, beni Hz. Ebû Bekir'e teslim edip ona hitaben: “İşte bu adam Muhammed Nebhân'dır. Çok konuşmaması için ağzına bir çakıl taşı koymasını ona öğret.” dedi. Hz. Ebû Bekir, aldığı bu talimat neticesinde altı ay boyunca benim terbiyemle ilgilendi. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) bizzat terbiyemle ilgilendi ve nebevî terbiye yöntemleriyle beni eğitti. Görünüşte mürşidim her ne kadar Şeyh Ebu Nasr ise de gerçek mürşidim Hz. Peygamber'dir.²⁸ Bazen Şeyhim Ebu'n-Nasr ile otururken Resûlullah (s.a.v.) gelip beni oradan alıyor ve mana âleminde istediği yere götürüyordu. Bedenen şeyhin huzurunda olsam da ruhen orada degildim”.²⁹

Müridlerinden biri şeyhin o dönemdeki durumunu şöyle anlatmaktadır:

“Allah, şeyhimiz Muhammed Nebhân'ı, sülûkünde Resûlullah'ın muhabbetiyle şeref lendirdiği zaman, bu muhabbetin etkisi konuşmasında, susmasında, oturmasında, kalkmasında, yürüyüşünde, yemesinde, içmesinde vs. bütün hal ve hareketlerinde görülüyordu. Ona Adeta nurdan bir elbise giydirilmiş gibiydi. Allah da bu dediklerime şahittir ki kendisi yürüdüğünde yer ona sevgisini gösteriyor ve etrafındaki her şey ona ilgi duyuyordu. Ondaki Peygamber aşkı etrafındaki insanlara da bulaşıyordu.”³⁰

Muhammed Nebhân, Hüsreviyye medresesindeki eğitimini tamamladıktan sonra, Mısır'daki âlimlerin ilmî birikimlerinden istifade etmek üzere 1927'de Mısır'a gitti.³¹ O, Mısır'da kaldığı süre boyunca Şeyh Necmeddin (ö. 1406/1986) İbnü's-Şeyh Muhammed Emin el-Kürdî el-Erbilî el-Nakşibendî'nin (ö. 1332/1914), ilim meclisinde bulundu.³² Muhammed Nebhân, Mısır'da yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra tekrar Halep'e döndü.³³

1.3. İnzivaya Çekilmesi

Muhammed Nebhân, Mısır'dan döndükten sonra, Halep Müftüsü Şeyh Es'ad el-'A-bacî'nin (ö. 1393/1973) ilim halkasına bir süre devam etti. Bu süre zarfında ihtiyaç

27 Mahmud Muhâviş El-Kubisî, *Tuhfetu'l-ihvân min fuyûdâti's-Şeyh Nebhân*, (by. ts.), 1.

28 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/77-78.

29 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/78.

30 Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 49.

31 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/79.

32 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/81.

33 Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 14.

duyduğu aklî ve naklî ilimleri ondan aldı. Şeyh Es'ad el-'Abacî, onun hakkında "Şafii fıkında hüccettir."³⁴ dediği aktarılır. Daha sonra 1929 yılında yaklaşık otuz yaşında iken Kiltaviyye Camii'ne giderek camiye bitişik küçük bir kerpiç odaya yerleşti.³⁵ Burada itikâfa giren Muhammed Nebhân, insanların arasında karışmıyor ve genellikle kimsenin de yanına girmesine izin vermiyordu. Muhammed Nebhân, yanında birkaç kitap, bir hasır, basit bir yatak ve bir kıyafet almıştı. Yırtılan elbisesini bizzat yamalar ve gece gündüz demeden bütün vaktini ilim ve zikirle geçirirdi.³⁶ İtikâfta olduğu süre zarfında az yiyen, az konuşan ve az uyuyan Muhammed Nebhân, nefsinin ağır bir riyazete tabi tuttu. İtikâfı bitince ihvanına riyazet halini şöyle açıklamıştır:

"Bu kerpiç hücrede uzun bir süre kaldım, karnımı hiç doyurmadım, sadece ibadet ve ilimle iştigal edebilecek kadar yemek yedim. Bu da benim güzel bir kavrayış ve ilim elde etmemi ve rahat bir şekilde nefes alabilmemi sağladı. Nefsim bu ağır riyazette iken kuru, siyah arpa ekmeği bile ona çok lezzetli geliyordu ve onunla doymak istiyordum. Ancak ben bu halimden gayet memnundum."³⁷

Varlıklı bir ailenin evladı olmasına rağmen dünyalıkları elinin tersiyle itip kendini Allah yoluna veren Muhammed Nebhân'ın bir defasında ceketi yırtılmış, yeni bir ceket alacak parası olmadığı için onu yamalayıp giymişti. Ancak o, hiçbir zaman bu durumdan şikâyetçi değildi. Aksine halinden gayet memnundu.³⁸

Muhammed Nebhân'ın riyâzet anlayışında, bazen normalin dışına çıktığı söylenebilir. Örnek olarak zaman zaman dilinin altına çakıl taşı koyduğu aktarılır.³⁹ Muhammed Nebhân, âlî-himmet bir karaktere sahipti. Bu kişiliğiyle akranlarından ayırt edilir ve mana âlemindeki mertebesinin sürekli yükselmesini isterdi. Dolayısıyla aldığı her nefeste halinin müspet manada değişmesini arzular, yüksek değil en yüksek mertebeyi gözüne kestirir ve hiçbir nefesinin önceki nefesi gibi olmasını istemezdi.⁴⁰

Muhammed Nebhân'ın, üzerindeki nimetleri dile getirme amacıyla şöyle dediği aktarılır:

"Mana âleminde tırmandığım ilk basamak başkalarının son basamağıdır. Bu bakımdan ilk adımım ile en yüksek mertebeye çıktım. On bir sene devam eden halvette ne keramet ne cennet ne de cennetin mertebelerini amaçlamadım seyr-ü sülûktaki tek amacım kâmil bir kulluk ve eksiksiz bir marifet ile Allah'ın rızasına ulaşmaktır."⁴¹

34 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/82.

35 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/81.

36 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/85-86.

37 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/88.

38 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/90.

39 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/91.

40 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/107.

41 Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, s. 15.

Muhammed Nebhân, bazı geceler karanlık çöktüğünde, Halep kalesinin etrafında gezinir ve *el-İnsânü'l-kâmil* adlı eseriyle tanınan âlim ve mutasavvıf Abdulkerîm el-Cîlî'nin (ö. 832/1428) şu dizesini terennüm ettiği söylenir:

فؤاد به شمس المحبة طالع وليس لنجم العذل فيه مواقع

“Kalbimde aşkın güneşi doğdu ve onda kınama yıldızının yeri yoktur.”⁴² Burada, kalpte oluşan aşkın sonucunda dışardan gelen kınamaların beyhude oluşuna dikkat çekilmiştir.

Geceleri yürüyüş yapmayı seven Muhammed Nebhân, Halep'teki bazı salih insanların kabirlerini ziyaret ettikten sonra sabah namazını Babu'l-Ahmer camisinde kılar ve tekrar inzivaya çekildiği hücrelerine geri dönerdi.⁴³ Kendisi halvette olduğu süre zarfında huzuruna çok az sayıda insan geliyordu. Onlardan biri de Şeyhi Ebu'n-Nasr idi. Ebu'n-Nasr, halini sormak için gelir ve müridinin elde ettiği manevi mertebelere tanıklık edince yanından mutlu bir şekilde ayrılırdı.⁴⁴

Muhammed Nebhân, on bir yıllık inzivâ hayatından sonra bölgede yaşayan sûfîleri ziyaret etme maksadıyla Şam'a bir sefer gerçekleştirmiştir. Şam'da biraz araştırma yaptıktan sonra Şâzeliyye tarîkatının şeyhlerinden Muhammed Hâşimî et-Tilimsânî'ye (ö. 1381/1961) intisap edip ondan Şâzeliyye tarîkatı icâzeti almıştır.⁴⁵

1.4. Vefatı ve Halifesi

Şeyh Muhammed Nebhân, Şam'dan döndükten sonra Kiltâviyye camisinde halkı irşâd faaliyetlerine başlamıştır.⁴⁶ Yaşlanıncaya kadar bu çalışmalarını sürdürmüş, yaşının ilerlemesine rağmen diriliğini ve güçlü fiziğini koruyabilmiştir.⁴⁷ Vefatından iki gün önce iç kanaması olduğu için torunu hastaneye gitmesi için ısrarcı olunca hastaneye gitmeyi kabul etti. Şeyh, sosyal bir etkinliğe gidiyormuş gibi kıyafetlerini giyip dışarı çıktı. Ancak hayati tehlikesinin olduğu yönünde herhangi bir belirti yoktu.⁴⁸

Şeyh, torunu ile 2 Ağustos 1974 Perşembe günü Furkan Mahallesindeki Halep Ulusal Hastanesi'ne gitti. Burada iç kanama vakalarına maruz kaldığı için iki gece geçirdi. 1974 senesi Ağustos ayının yirmi dördüne tekabül eden hicrî olarak 1394 yılının Şaban ayının altıncı günü Cumartesi güneşin batmasıyla saat altıyı altı dakika geçte ruhunu teslim etti. Halep minareleri şeyhin ölüm haberini halka duyurdu.⁴⁹

Pazar günü Suriye'den ve yurtdışından cenazeye katılmak için gelen ziyaretçiler

42 Abdulkerîm el-Cîlî, *en-Nâdiratu'l-Ayniyye*, thk. Yusuf Zeydan, (Kahire: Dârü'l Emin, 1999), 61.

43 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/95.

44 Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 17.

45 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/101-102.

46 Bu dönemde yaptığı çalışmalar bir sonraki başlık altında ele alınacaktır.

47 Hassûn, *Alâu'r-Rahman*, 87.

48 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 226.

49 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/332.

Kiltaviyye'ye kalabalıklar halinde akın ettiler. Şam, Humus, Hama ve diğer şehirlerin âlimleri de onun cenazesine katılmak için geldiler. Bunların arasında Seyyid Muhammed Mekkî el-Kettânî, Şeyh Hasan Habenneke el-Meydânî gibi âlimler vardı.⁵⁰ Şeyhin cenazesi, namazdan sonra ihvanını ve ziyaretçilerini kabul ettiği Kiltâviyye'deki odasında defnedildi.⁵¹

Şeyh hakkında “görevini ihlas ve samimiyetle yerine getirdikten sonra Rabbine gitti” denilmektedir. O, ölümü “kesafet/yoğunluk âleminden letafet/incelik âlemine intikal ve kuldan Rabbe doğu bir yolculuk” şeklinde açıklardı. Bu yolculuğun bir aşk yolculuğu olduğunu ve mümin kişinin bir an önce Rabbine kavuşma ve komşuluğunda olma arzusunda olduğunu söylerdi.⁵²

2. Davet ve İrşad Faaliyetleri

2.1. Davet Faaliyetleri

Muhammed Nebhân'ın kırk yaşına gelince insanları doğru yola çağırma, onların hidayetine vesile olma ve onlara hizmet etmenin ilham edildiği zikredilir. Kendisinin bu hususta şöyle dediği rivayet edilmektedir: “Allah bize kemal sıfatlarını yükledi ve bu sıfatlarla insanların arasına çıkıp onları irşad etmemi emretti.”⁵³ Bu manevî işarete imtisalen Muhammed Nebhân, uzun bir inzivadan sonra Kiltaviyye camisini merkez edinip oradan halkı irşad etmeye başladı. Sesine kulak veren binlerce kişi etrafında toplanıp onun feyzinden istifade etti.⁵⁴ Şeyhlik makamına oturan Muhammed Nebhân, sohbetlerini müzakere ve ders şeklinde ikiye ayırmıştı.⁵⁵

Müzakere tarzındaki sohbetleri halkın geneline yönelik olup bu sohbetlerin belli bir vakti yoktu. Şeyh, bu sohbetlerden bıkmadan vaktini insanlara ayırıyor ve görevinin ilahi mesajı insanlara aktarmak olduğunu belirtiyordu.⁵⁶ Ders şeklindeki sohbetleri ise belli vakitler ve kişilerle sınırlı idi.⁵⁷ Nitekim Şeyh, bu sohbetlerin her birini belli bir meslek grubuna tahsis etmişti.⁵⁸ Bunlar arasında bayanlara ve âlimlere verdiği dersler daha fazla göze çarpmaktadır. Şeyh, sonraki nesli eğittikleri ve onları geleceğe hazırladıkları için kadınları toplum ıslahının temel taşı olarak görüyordu.⁵⁹ Dolayısıyla haftanın iki gününü bayanlara tahsis etmişti. Çarşamba ve Cumartesi günleri öğleden önce Kiltaviyye camisinde yüzlerce bayanla bir araya gelir ve onlara dini telkinlerde

50 Mes'ûd, *Suver ve menâkib*, 2/177.

51 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 229.

52 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 228.

53 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/126.

54 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/130-133.

55 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 165.

56 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 172.

57 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 173.

58 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/131.

59 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 172.

bulunurdu. Otuz seneden fazla bu şekilde devam eden şeyhin sohbetleri ölümünden sonra günümüzde de aynı vakitlerde kendi ses kayıtlarıyla devam ettirilmektedir.⁶⁰

Âlimler dersi ise ilim ehline tahsis edilmiş bir ders olup Pazar günleri ikindiden sonra yapılırdı.⁶¹ Şeyh, âlimlere ayrı bir değer verir, onlara ikramda bulunur ve meclisinin en güzel yerini onlara ayırırdı.⁶² Şeyhin vefatından bu yana günümüze kadar da bu ders devam ettirilmektedir.⁶³

Şeyhin kendileri için özel bir vakit tayin ettiği diğer ders grupları ise doktorlar ve mühendisler,⁶⁴ tüccarlar, lise ve üniversite öğrencileridir.⁶⁵ Cuma günü akşam ile yatsı namazları arasındaki vakitte umuma açık bir ders, Pazartesi günü akşam ile yatsı namazları arasındaki vakitte sadece kendi mahallesi olan Bâbu'n-Neyrab halkı için bir ders yapılırdı.⁶⁶ Şeyh Muhammed Nebhân, Perşembe günlerini ise köy ziyaretlerine tahsisetmişti.⁶⁷

Böylece Şeyh'in irşad ve eğitim konusundaki çabaları, toplumun kadın ve erkek tüm kesimlerini, her yaştan ve meslekten insanları kapsıyordu.⁶⁸ Nitekim kendisi, çocukları bile ihmal etmemiş, çocuklara iman ve fazilet aşıl原因an salih kadın hocalar yetiştirdikten sonra onlar için beş tane anaokulu açmıştır.⁶⁹ Bütün bunlara ilaveten yanında seyr-ü sülûk eden sâliklerini de ihmal etmiyor, onların manevi hastalıklarını teşhis ediyor ve onları bu hastalıklardan kurtaracak zikir ve riyazetleri onlara tavsiye ediyordu.⁷⁰ Ayrıca şeyhin vefatının üzerinden yaklaşık elli yıl geçmesine rağmen, onun bazı meclislerinin günümüze kadar halen devam ettiğini belirtmekte fayda vardır.⁷¹

Şeyh Muhammed Nebhân'ın faaliyetleri sadece ders ve sohbet meclisleriyle sınırlı değildi. Aksine o camilerde, sokaklarda, mahallelerde ve caddelerde insanların arasına karışıp hastane ve hapishane ziyaretlerinde bulunur fakir, yetim ve akrabaları ziyaret ederdi. Şeyh, gittiği yerlerde bulunan insanlara daima Allah ve Resulünü hatırlatırdı. Vaktinin büyük bir kısmını okuyarak ve insanları irşad ederek geçiren Şeyh'in gayesi insanlara Allah'a giden yolu göstermek ve onların Allah'ı tanımalarını sağlamaktır.⁷²

60 Nebhân, eş-Şeyh Muhammed Nebhân, 172.

61 Nebhân, eş-Şeyh Muhammed Nebhân, 173.

62 Nebhân, eş-Şeyh Muhammed Nebhân, 342.

63 Nebhân, eş-Şeyh Muhammed Nebhân, 173.

64 Nebhân, eş-Şeyh Muhammed Nebhân, 173.

65 Âlûsî, es-Seyyid en-Nebhân, 1/131-132.

66 Âlûsî, es-Seyyid en-Nebhân, 1/131.

67 Âlûsî, es-Seyyid en-Nebhân, 1/132.

68 Âlûsî, es-Seyyid en-Nebhân, 1/131.

69 Âlûsî, es-Seyyid en-Nebhân, 1/207.

70 Âlûsî, es-Seyyid en-Nebhân, 1/132.

71 Nebhân, eş-Şeyh Muhammed Nebhân, 231; Thomas Pierreh, *ed-Dîn ve 'd-Devle fî Suriye ulemâmu's-sünne mine 'l-inkilâb ile's-sevre*, çev. Hâzım Nehâr, birinci baskı, (Fransa: Muessesetu Mislou, 2020), 82.

72 Âlûsî, es-Seyyid en-Nebhân, 1/131.

2.2. İlim Meclislerinin Genel Özelliği

Büyük bir görkem ve edebî gölgesinde gerçekleşen Şeyh'in meclisleri gayet heybetliydi. Şeyh Muhammed Nebhân'ın sohbetinde bulunan müridleri o söze başladığında sanki ilk kez dinliyorlarmış gibi, başına konan kuşu kaçırmak istemeyen bir insanın sessizliğiyle dikkat kesilirler, sadece kulaklarını değil akıllarını ve kalplerini de açarlardı. Müridlerinden birinde cezbe hali gibi bir hal meydana geldiğinde şeyh onlara bakar ve sakin olmalarını sağlardı. Ayrıca o, ağlama ve yakarma hali dışındaki diğer halleri zayıflık ve tahammülsüzlük olarak görür ve tasvip etmezdi.⁷³

Şeyh Muhammed Nebhân, umumi meclislerinde Allah ve Resulünün sevgisine, güzel ahlaka bağlı kalmaya odaklanır ve dinleyicilerin şeriatı takip etme kararlılığını yükseltirdi.⁷⁴ Bununla birlikte o, meclisindeki insanlara ilim ve amelde samimiyeti, sanat ve meslekte dürüstlüğü vurgular ve sahih bir itikat ve istikâmete kavuşmaları için çabalardı. Şeyh'in, umumi meclislerindeki sohbetleri derinlikli değildi. Aksine bu tür sohbetleri yüzeysel olup avamdan insanların anlayabileceği seviyedeydi.⁷⁵

Şeyh Muhammed Nebhân, özel sohbetlerinde ise marifetullah konusunu derinlikli bir şekilde işler, söylediklerini delilleriyle ispat etmeye çalışırdı. Onun marifet, sülûk, tasavvufî mertebeler, sevap, ceza ve tasavvufî kavramlarla ilgili açıklamaları olurdu.⁷⁶ Aynı şekilde şeyh, özel sohbetindeki müridleriyle, Allah'a ulaştırıcı yol ve seyr-ü sülûkün ilkeleri olan nefsi ıslah etmek, arzu ve isteklerine karşı mücadele etmek, ibadet ve muamelatta fıkıh kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalmak gibi konular hakkında da konuşurdu.⁷⁷ Şeyh Muhammed Nebhân, bu özel sohbetlerinde havâsa özgü bir dil kullanırdı. Kullandığı bu dil onun, tasavvufun önemli kaynakları hakkında geniş bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Onun bu sohbetlerinden sûfî terminolojisine hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh'in özel meclislerinde sözlerini sıklıkla aktardığı isimlerin başında Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778 [?]), Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), Ma'rûf el-Kerhî (ö. 200/815-16 [?]), Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) ve Serî es-Sakatî (ö. 251/865) gibi mutasavvıflar gelmektedir.⁷⁸

Şeyh, vaaz ve sohbetlerinde yumuşak huylu davranır, kaba tavırlardan kaçınır ve müntesiplerine dahi olsa emir ve yasak kiplerini kullanmazdı. Bilakis o sohbetlerinde açıklama ve tanımlama dilini kullanır, yeri geldiğinde fikhî hükümleri açıklar, onlara uyulmasını arzu eder ve o hükümleri uygulama hevesini uyandıran hususları öğütlerdi.⁷⁹ Bir keresinde parmağına altın yüzük takmış olan bir avukat tarafından

73 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 165-166.

74 Mahmud Nâzım Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân; el-âlimu'l-amil ve'l-mürşidu'l-kebir*, (by. ts.) 6.

75 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/132; Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 174.

76 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 174.

77 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 134.

78 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 174.

79 Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 6.

ziyaret edilmiş ve meclisindeki seçkin âlimlerden biri bu avukata yüzüğü çıkarmasını söylemiş o da çıkarmıştı. Bu avukat meclisinden ayrıldıktan sonra şeyh, o âlime şöyle demiştir: “Keşke böyle kaba bir üslupla emir kipi kullanarak adama direkt söylemeseydin. Ben de o yüzüğü gördüm ancak ben daha yumuşak bir üslupla dolaylı bir şekilde erkeklerin altın yüzük takmalarının doğru olmadığını söyledim.”⁸⁰

Şeyh Muhammed Nebhân, insanlara hitap ederken sözlerinin muhatap kitlenin aklına, anlayışına ve seviyesine uygun olmasına dikkat ederdi.⁸¹ Dolayısıyla sohbetlerinde kullandığı dil, sunuluş şekli ve kelime hazinesinin bolluğu bakımından tekellüflü bir dil değildi. Onun kullandığı dil vicdanlara hitap edip etkileyen basitleştirilmiş bir dildi.⁸² Müridlerinden biri bu hususta şöyle demektir: “Ben onun meclisinde oturanlarda ticaret ve iş insanları olmalarına rağmen bir züht halini sezerdim. Nitekim sohbetini dinleyenler onunla oturmanın dünya saadetinden, şehvetlerinden, kazançlarından ve ticaretinden daha lezzetli olduğunu hissederdiler.”⁸³

2.3. İlim ve Fıkıh Halkaları

Şeyh'in müridlerini eğitime ve yetiştirme çabası sadece manevi yönden değildi. Bilakis o, müridlerini fikhî ve ilmî açıdan da geliştirmeye çalışmış ve onlara helâl ile haramı ayırt edebilmeleri, dini sorumluluklarını öğrenmeleri, temel dini bilgileri ve kıraatlerini güzelleştirebilmeleri için de Kur'an'ı öğretmiştir. Şeyh'in müridlerine genel olarak aktardığı bu bilgiler, mükellef olan her Müslümanın bizzat kendisinin bilmesi ve uygulaması gereken farz-ı ayn olan bilgilerdir. Nitekim ona göre seyr-ü sülûk halinde olan mürid, farz-ı ayn olan bilgilere sahip olmadan Allah'a giden yolda maksadına vasil olamaz.⁸⁴ Dolayısıyla Şeyh Muhammed Nebhân, müridlerine en başta ilim toplantılarına katılmalarını, Kur'an'ın hükümlerini öğrenmelerini ve kolaylarına gelen kısımlarını ezberlemelerini teşvik etmiştir. Şeyh, Kur'an öğrenmenin her şeyden önce geldiğini ve bunun da kıraati düzgün bir hafızın gözetiminde yapılmasının gerekli olduğunu söylemiştir.⁸⁵

Şeyh Muhammed Nebhân, şer'î ilimlerin okutulduğu medresesinin yapımından önce ilk ilim meclislerini, genişletilmemiş haliyle eski Kiltaviyye camiinde düzenlemeye başladı. Şeyh'in müridleri, dinin ilkelerini öğrenmek için her sâlik için gerekli olan bu derslere katılırlardı. Söz konusu dersler her gün sabah namazından sonra Şeyh'in talebelerinden olan Edîb Hassûn tarafından verilirdi.⁸⁶ İkinci namazından sonra da Şeyh'in talebelerinden olan Beşîr Heddâd (ö. 1413/1993) tarafından Kur'an ve kıraat

80 Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 6.

81 Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 16.

82 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 173-174.

83 Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 65.

84 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 158.

85 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 158.

86 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 159.

dersleri verilirdi.⁸⁷ Aynı zamanda iyi bir hafız da olan Heddâd, bu derslere gelenlerden Kur'ân'ı Kerîm dinler, hatalarını düzeltir ve onlara harflerin sıfat ve mahreçlerini öğretirdi. Böylece, şeyh, müridleri için tasavvuf derslerinin yanında sâlikleri hata yapmaktan koruyan ve onlara dürüstlük ve mükemmellik standartlarını gösteren şer'î ilimlerin okutulduğu meclisler de düzenlerdi.⁸⁸

2.4. Kırsaldaki İnsanlara Davet Çalışmaları

Şeyh'in, daveti sadece onu camisinde ziyaret eden kişilerle sınırlı değildi. Aksine o, en ücra çevrelere ve köylere bile irşad seferleri yapıp onlara özel bir alaka gösterirdi. Şeyh, bu çevrelere tarımsal projeler vasıtasıyla ulaşmıştı. Nitekim o, ulaşabildiği bütün köylerin topraklarını kiralayıp çiftçilerinin de paydaşı olduğu büyük tarımsal projelerle bu köylere yatırım yapmıştır. Bu vesileyle gittiği her köyde irşad faaliyetinde de bulunan şeyh adeta o köyleri ıslah ve hidayet merkezlerine dönüştürmüştür.⁸⁹ O, Tuveym Köyünde tarım projesini gerçekleştirip burayı ikametgâhı ve irşad faaliyetleri için bir karargâh olarak seçtiğinde, Halep şehrinden Medh bölgesine uzanan onlarca köy halkının dikkatleri o küçük köye yönelmiştir. Nitekim civar köyler, Şeyh'i ziyaret etmek yoğun bir şekilde bu Tuveym Köyüne akın etmeye başlamışlardır. Hatta bu yoğunluk bazen yollarda izdiham olmasına sebep olmuştur.⁹⁰ Kırsal kesimin şeyhe bu kadar ilgi göstermesi Suriye güvenlik güçlerini endişelendirecek bir seviyeye ulaşmış olmalı ki güvenlik birimleri şeyhin buradaki faaliyetlerini yasaklamıştır.⁹¹ Kırsaldaki köylülerin birçoğunun onun müridi olup ona bağlı kalması ve onun yolunu izlemesi, şeyhi kırsaldaki irşadının sonuçları arasındaydı. Şeyh, yıllar sonra o köyleri terk ettiğinde kırsal kesimden olan müridleri de onunla birlikte oradan ayrılmışlar ve onunla olan münasebetlerini devam ettirmişlerdir.⁹²

2.5. Suriye Dışındaki İrşad-Tebliğ Çalışmaları

Şeyhin daveti sadece Suriye coğrafyasıyla sınırlı değildi. Nitekim Irak başta olmak üzere civar ülkelerden insanlar da ondan istifade etmek için akın akın ziyaretine geliyorlardı. Aralarında seçkin âlimler ve önde gelen sosyal şahsiyetlerin de bulunduğu takipçileri Irak'tan gelip onu ziyaret ediyorlardı. Şeyh Muhammed Nebhân'ın irşad için ziyaret ettiği diğer ülkeler ise Türkiye ve Lübnan'dır. Bu başlık altında biraz tafsilat vermek suretiyle şeyhin Suriye dışındaki irşad faaliyetlerinde değinilecektir.⁹³

87 Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 4.

88 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 191.

89 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/133.

90 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 97-98.

91 Muhammed Faruk Nebhân, *es-Seyyid en-Nebhân Menhec ve mevâkkif*, bkz. <http://www.dr-mfalnbhan.com/> (erişim tarihi: 04.012. 2021).

92 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 88.

93 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/243.

2.5.1. Irak Ziyareti

Şeyh Muhammed Nebhân, ilki 1965 ikincisi de 1968'de olmak üzere Irak'a iki kez irşad seferi düzenlemiştir.⁹⁴ Bu durum birçok Iraklının onunla tanışmasına ve müridi olmasına vesile olmuştur. Şeyhin Irak'a düzenlediği ikinci ziyaretinde, ülkelerini ziyaret etmesine ilgisiz kalmayan Irak halkı, âlimler ve talebeleri başta olmak üzere büyük kitleler halinde havaalanına akın edip onun için kalabalık bir karşılama düzenlemiştir.⁹⁵ Şeyh, bu ziyaretinde Irak'ın başkenti Bağdat'ta yedi gün kalmıştır. Şeyhin Bağdat'a gelişi için Şeriat Fakültesi ve İslami Eğitim Cemiyeti'nde kutlamalar yapıp orada kendisini karşılayan insanlara onun hakkında malumat veren hutbeler ve şiirler okunmuştur. O günlerin en önemlisi ise onun, Şeyh Abdulkadir Geylânî'yi (ö. 561/1165-66) ziyaret ettiği gündü. Nitekim o gün büyük bir coşku yaşanmış ve saatlerce toplu zikir çekilmiş ve salavât-ı şerîfeler okunmuştur.⁹⁶

Şeyhin Irak'ta irşad amaçlı ziyaret ettiği diğer kentler ise Felluce, Ramadi, Hît, Kebîse, Hâlidîyye ve Diyala şehirleridir.⁹⁷ Şeyh Muhammed Nebhân'ın Felluce'ye karşı ayrı bir muhabbeti vardı. Kendisi Felluce'de yedi gün kalıp Felluce için "Burası benim hicret diyarımdır." derdi. Felluce halkı da şeyhe aşırı bir alaka göstermiştir.⁹⁸

Şeyh, Irak ziyareti sırasında orada metfun olan sahabe ve Ehl-i Beyt'ten olan kişilerin türbelerini ziyaret etmiştir. Bununla birlikte Şeyh, Cüneyd-i Bağdâdî, dayısı Serî es-Sakatî ve Ebu Hanife'nin (ö. 150/767) türbelerini de ziyaret etmiştir. Şeyh, Ebu Hanife'nin türbesini ziyaret ettikten sonra onun hakkında şunları söyledi: "Ebu Hanife'nin, bizim için bir kardeş olduğu ortaya çıktı."⁹⁹ Buna ilaveten Şeyh, onun için "el-'arif billâh" tabirini kullanırdı.¹⁰⁰ Şeyh, burada yaklaşık bir ay kaldıktan sonra Halep'e dönmüştür. Irak'taki müridleri Şeyh için Bağdat havaalanında çok görkemli bir veda gerçekleştirmiştir.¹⁰¹

Şeyhin Irak ziyareti ders halkasının yayılmasına katkı sağlamış, Irak'taki müridleri Halep'teki müridlerinden daha fazla olmuş, medreseler yapılmış, ilim ve sohbet meclisleri kurulmuştur. Irak'taki müridleri Şeyh'in sohbetlerinin ve vaazlarının kayıtlarını tutmuş ve o Irak'tan gittikten sonra da ses kayıtlarından istifade etmiştir.¹⁰²

Şeyh'in şöhreti Irak'ta o kadar çok yayılmıştır ki Anbar'ın hemen hemen her tarafında onun samimi sevenleri ve takipçileri oluşmuştur.¹⁰³ Bunlar şeyhin direktifleri

94 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/244.

95 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/253-254.

96 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/254.

97 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/255.

98 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/257-258.

99 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/256-257.

100 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/81.

101 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/259-260.

102 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 205.

103 Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 52.

doğrultusunda Felluce, Ramadi, Kebîse ve Bağdat gibi Irak'ın farklı şehirlerinde medreseler inşa etmiş, ilim ve irşadın yayılmasına vesile olmuşlardır.¹⁰⁴ Şeyh Muhammed Nebhân'ın müridlerinin Felluce ve çevresinde medrese ve derneklerin yanı sıra kurdukları camilerin sayısının, yüzü aştığı kaydedilmektedir.¹⁰⁵ Şeyh, özellikle Felluce'de, dini sahnede büyük bir etki yaratmayı başarmıştır. 2000'li yılların başında şehrin Ulu Camii'nin imam olan Cemal Şakir ve 2004 baharında Amerikalılara karşı yapılan ilk ayaklanmanın lideri olan Abdullah el-Cenâbî'nin (D. 1951) takipçileri arasında yer alması şeyhin etkisini kanıtlamaktadır.¹⁰⁶

2.5.2. Türkiye Ziyareti

Muhammed Nebhân, Türkiye'yi defalarca ziyaret etmiştir.¹⁰⁷ Türkiye'ye ilk gelişinde İstanbul'a giderek günlerce orada kalmış, vali tarafından sıcak bir şekilde karşılandığı ve kutsal emanetleri ziyaret ettiği kaydedilmiştir. Bu gezide dönemin Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Bedreddin Elmalılı (ö. 1414/1994) kendisine eşlik ettiği aktarılmaktadır.¹⁰⁸ İstanbul'un tarihi yerlerini de ziyaret eden şeyhin rehberliğini Türkiye ile aile bağları da olan Hacı Ömer el-Tatarî (ö. 1418/1998) yapmıştır. Şeyh, gezisi esnasında Türk halkındaki İslam ruhuna ve o ülkedeki İslam tarihinin büyüklüğüne hayran kalmıştır.¹⁰⁹ Ayrıca Antakya ve İskenderun şehirlerini de ziyaret etmiş, kaldığı her şehirde ders ve zikir halkaları düzenlemiş ve Türkiye'de iki ay kaldıktan sonra Halep'e dönmüştür.¹¹⁰ Türk halkındaki İslam'a ve İslami değerlere olan samimi bağlılık, âlimlere gösterilen saygı zikir meclislerinin kurulması gibi erdemler onda iyi bir izlenim bırakmıştır.¹¹¹ Türk halkının edebine hayran kalan Şeyh, "Edep Türkiye'dedir." şeklinde onları övmüştür.¹¹² Buna ilaveten onun müridlerinin bazıları Türkler'den oluşuyordu. Bunların bir kısmı şeyhe olan yakınlıkları ile biliniyordu.¹¹³

2.5.3. Lübnân Ziyareti

Muhammed Nebhân, Lübnan'a defalarca gidip Beyrut, Trablus ve Baalbek şehirlerini ziyaret edip bir defasında Trablus yakınlarındaki Sirte şehrinde bir ay vakit geçirmiştir. Şeyh, orada Lübnan'daki çok sayıda müridleriyle bir araya gelmiştir.¹¹⁴

O, halvetten çıktıktan sonra davet ve eğitim alanlarında hayatını böyle geçirmiş, son

104 Ahmed Fâik Cevâd vd. *Mensûru 'l-cumânî ehbâbi nâdireti 'l-izmân Seyyidinâ el-'Arifi billâh Muhammed b. Ahmed en-Nebhân el-Halebî*, birinci basım, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2021), 161.

105 Cevâd, *Mensûru 'l-cumânî ehbâbi nâdireti 'l-izmân*, 484.

106 Pierreh, *ed-Dîn ve 'd-Devle fî Suriye ulemâmu's-sünne mine 'l-inkilâb ile's-sevre*, 81-82.

107 Ahmed Muhammed Abbûş, *ed-Dureru 'l-hisân fî terâcimi eshâbi's-Seyyid en-Nebhân*, birinci basım, (Beyrut: Dâru'l-kalem, 2020), 430.

108 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/241.

109 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 203.

110 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/241.

111 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 203.

112 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/241.

113 Bkz. Aabbûş, *ed-Dureru 'l-hisân*, 1/106-424-433-2/199.

114 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 203.

günlerine kadar ziyaretçilerini ve müridlerini kabul ederek meclislerine ve faaliyetlerine devam etmiştir.¹¹⁵ Bu yüzden sohbetleri sürekliydi ve gece veya gündüz, evde ve yolculukta sohbetlerine ara vermez ve her ne sebeple olursa olsun asla irşad faaliyetlerinden vazgeçmezdi.¹¹⁶ Dolayısıyla insanlara dini konularda rehberlik etmek, onlara dinin mesajlarını ulaştırmak ve onlara öğüt vermek gibi faaliyetleri asla kesintiye uğramazdı.¹¹⁷ Dersler, ilim ve sohbet meclisleri ve irşad ziyaretlerine ek olarak, aşağıdaki başlık altında değinilecek olan davet, ilim ve eğitimin yayılmasına katkıda bulunan birçok proje ve kuruma imza atmıştır.

3. Hayata Geçirdiği Projeler

Şeyh Muhammed Nebhân, sosyal bir devrim, insani bir kalkınma ve toplumun ıslahına yönelik projeler oluşturmuştur.¹¹⁸ Nitekim Yüce Allah, ilim ve liyakat ehlerinden başka hiçbir çağdaşının yapamadığı büyük işleri ve büyük nitelikleri ona vererek onu şereflendirmiştir.¹¹⁹ Şeyhin ortaya koyduğu projeler bilimsel, eğitsel ve sosyal projeler gibi çeşitlilik gösteriyordu.¹²⁰ Burada söz konusu projeler arasından öne çıkan şu üç projesi ve bunların etkilerinden bahsedilecektir:

- Kiltaviyye Camiinin ve Medresesinin modernizasyonu
- İslâmî kalkınma cemiyetinin kurulması
- Montana gece kulübünün camiye dönüştürülmesi

3.1. Kiltaviyye Cami ve Medresesinin İnşası

Kiltaviyye, Halep'in eski şehrinin kalbinde, yüksek tepede bulunan merkezi bir mahalledir. Burası Halep'in en gözde mahallelerinden biri olan Babu'l-Hadîd mahallesine bakmaktadır.¹²¹ Tepenin zirvesinde Taktimurel-Keltavî (ö. 787/1385) tarafından yaptırılan Kiltaviyye medresesi vardı. Bu medresede şer'î ilimler ve Hanefi fıkhı okutuluyordu. Mahallenin Kiltaviyye ismiyle anılması bu medreseden kaynaklanıyordu.¹²² Mahallenin bu isimle isimlendirilmesi hakkındaki diğer bir görüş de bu ismin Türkçeden geldiği ve Arapçasının "güller ve çiçekler tepesi" olduğu şeklindedir.¹²³

Kâmil el-Bâlî el-Halebî el-Gazzî, (ö. 1351/1933), H. 14. yüzyılın başlarında bu medresenin ve çevresinin durumunu şöyle anlatır: "Kiltaviyye medresesi bugünlerde yok oldu, şekli değişti, belirtileri silindi ve etrafı dört duvar arasında çevrili bir avlu

115 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 221.

116 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/165.

117 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/173.

118 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/13.

119 Mes'ûd, *Suver ve menâkib*, 2/172.

120 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 153.

121 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 379.

122 Kâmil el-Bâlî el-Gazzî el-Halepî, *Nehrü 'z-zeheb fî târihi Halep*, (Halep: el-Matb'atu'l-marûniyye, ts.), 390-391.

123 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/128.

dışında bir kalıntısı kalmadı. Medresenin güneyinde sesli okumaların yapıldığı bir ön bölüm ve yanında da mahalle mezarlığı vardır.”¹²⁴

Şeyh Muhammed Nebhân, Kiltaviyye’ye gelip orada halvete girmeye karar verdiğinde, Kiltaviyyenin hali izi kalmamış yıkık bir medrese ve tepenin zirvesinde etrafı eşkıyaların barınağı haline gelmiş bir mezarlık ile çevrili ve sadece birkaç kişinin namaz kılabilceği kerpiçten yapılmış eski bir cami şeklindeydi. Şeyh, caminin yanında kerpiçten yapılmış küçük bir odada yaklaşık on bir yılını halvette geçirmiştir. Allah, ona insanları irşad etme izni verdiğinde o burayı terk etmedi. Aksine burayı irşadının başlangıç noktası haline getirmek için yeniden inşa etme kararı aldı. Şeyh, onarım ve yenileme işine ilk olarak camiden başladı.¹²⁵

3.1.1. Kiltaviyye Camii

Şeyhin daveti yaygınlaşıp müntesipleri çoğalınca Kiltaviyye Camii, ibadet edenleri ağırlamaya yetmedi. Şeyh Muhammed Nebhân, kendi imkânlarıyla ve müridlerinin desteğiyle onu genişletmeye, inşasını yenilemeye ve ilim talebeleri için odalar kurmaya karar verdi.¹²⁶ Şeyh, cami inşaatını finanse etmekle yetinmedi. Hem o, hem de müntesipleri caminin inşaatına aktif olarak katıldı. Aralarında tüccar, doktor, mühendis, işçi, genç ve yaşlıların bulunduğu müridleri şeyh ile birlikte Cuma günleri sabahın erken saatlerinde yanlarına iş elbiselerini alıp Kiltaviyye’ye gelirlerdi. Orada caddenin aşağısından tepenin zirvesine kadar uzanan iki yüz metreden fazla bir mesafede bir insan zinciri oluşur ve bunlar elden ele inşaat malzemelerini ve aletlerini bu şekilde tepenin zirvesine çıkarırlardı. Şeyh de bunların arasında yerini alır ve onlara yardım ederdi. Şeyhin onların arasında olması onlara moral ve motivasyon verirdi.¹²⁷

Kiltaviyye’nin inşası sadece bir cami ve bir medresenin inşası değildi. Bu çalışma aynı zamanda sâlikin manevi eğitim ve nefis ile mücadelesinin bir parçasıydı.¹²⁸ İnşaat esnasında şeyh her şeyi kendisi takip ediyordu. Adeta bir şantiye şefi gibi çalışanların başında durur ve işlerini sağlam bir şekilde yapmalarını tavsiye ederdi. Şeyh, camilerin yapımında şatafat taraftarı değildi. O, Allah’ın huzurunda olan kulun bütün benliğiyle Rabbine yönelip camideki süs ve ziynetlerle meşgul olmaması için camilerin süslenmesine karşı çıkıyordu. Dolayısıyla kendisinin yaptırdığı bu cami süs ve ziynetten arındırılmış sade bir yapıydı.¹²⁹ Şeyh, ayrıca caminin yanına iki oda yaptırmıştır. Bunlardan birini kendi kullanımına tahsis edip orada ziyaretçilerini ağırlamış diğerini de misafirlere tahsis etmiştir.¹³⁰ Caminin inşaatı bitip ibadete açılınca şeyh

124 Gazzî, *Nehrü’z-zeheb fî târihi Halep*, 391.

125 Bkz. Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/128; Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 379.

126 Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 6.

127 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 389.

128 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 390.

129 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 392.

130 Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 3.

bütün gününü camide geçirir, orada misafirlerini ağırlar ve onlarla birlikte orada yemek yerdı. Şeyh, yemekler hususunda seçici olmayıp günün menüsü neyse onu yer ve aşçıları asla diğer bir yemek yapmadıkları için azarlamazdı.¹³¹

Kiltaviyye Camii sadece içinde namaz kılınan bir yer değil, aynı zamanda Allah'a hikmet ve güzel öğütle çağrıda bulunulan manevi bir nurun merkeziydi. Dolayısıyla burada insanlar ahlaki açıdan ıslah edilir, nefisleri tezkiye edilir ve kalpleri dünya sevgisi ve günahların pasından temizlenirdi.¹³² Kiltaviyye Camii, aynı zamanda şeyhin müridlerinin talebelerinin ve genel olarak Halep'teki bütün Müslümanların bir araya geldiği ve Müslümanların başlarına bir kaza geldiğinde durumlarının tartışıldığı bir merkezdi. Bahsi geçen kitlelere ek olarak burası âlimlerin şeyh ile istişare ümmetin sorunlarını istişare edip çözümler ortaya koymaya gayret ettikleri bir meclisti.¹³³

Şeyh camideki odasında kendisini ziyaret etmeye gelen âlimleri, düşünce adamlarını, siyasi şahsiyetleri, parti başkanlarını ve Hristiyan âleminin ruhani liderlerini güler yüzü ve kalıcı gülümsemesiyle karşılıyordu. Şeyh meclisinde hep şu sözleri tekrarlardı: “İnsanların kalpleri hakîkate açılsın diye, sizin onları bildiğiniz gibi değil onların kendilerini bilip konumlandıkları yerde konumlandırın ve o şekilde ağırlayın.”¹³⁴

3.1.2. Kiltaviyye Medresesi

Şeyh Muhammed Nebhân, davetinin başlangıcından beri içinde İslami ilimlerin öğretildiği bir medrese inşa etmeyi arzulamış ve bu arzusunu müridlerine şöyle açıklamıştır: “Ben, Allah rızası için ilim talep eden ve Allah'ı tanıma yolunda doğru davranışlar sergileyen on öğrencinin bile içinde okuyacağı küçük bir medrese inşa etmek istiyorum.”¹³⁵ Şeyh, Kiltaviyye Camii'nin penceresinden caminin güneyindeki ıssız alana -medresenin şu anki yeri- bakıyor ve kardeşlerine şöyle diyordu: “Şu karanlık tepede parlayan bir ışık görüyorum. Umarım Yüce Allah o mumu yakmamıza yardım eder.” Şeyhin tasavvuf ve manevi eğitime olan ilgisi ve meşguliyeti, onu ilme, âlimlerin sosyal ve dini ıslahın temel dayanağı olan faydalı bilgilerle yetiştirilmesine olan ilgisinden uzaklaştırmıyordu.¹³⁶ Bu nedenle, İslami kalkınma sosyal ve hayır işleri derneğinin kurulmasından sonra Kiltaviyyede “Dâru Nahdati'l-'Ulûmi'sh-Şer'îyye” isimli bir medrese inşa etmeye başladı. Şeyh Muhammed Nebhân, medresenin inşaatına başlarken müridlerine dedi ki: “Allah yolunda kınayanların kınamasından korkmayan, hakkı savunan, dünya lezzetleri için değil Allah için çalışan, herkesten önce kendilerini ıslah etmeye başlayan, bildikleriyle amel eden, dünya hayatı için ahiretten uzaklaşmayan ve böylece başkaları için model olabilecek âlimleri yetiştirmek

131 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 395.

132 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 412.

133 Mes'ûd, *Suver ve menâkib*, 2/173.

134 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 383.

135 Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 34.

136 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 420.

için bir ilim, marifet ve sülûk medresesi inşa ediyoruz.”¹³⁷ Şeyh, beş katlı bir medrese inşa etti. Bu katların üçü yerin üstünde ikisi de yerin altında kalıyordu. Yerin altındaki iki kat ise mutfak, yemekhane ve yatakhane için tahsis edilmişti.¹³⁸

İnşaat tamamlandıktan sonra medrese 1964 yılında kapılarını ilim öğrencilerine açmıştır. Şeyh, kırsaldaki aşiret liderlerine ve büyük ailelerin reislerine çocuklarını medreseye göndermeleri için elçiler gönderdi. Şeyh, onlara gönderdiği mesajında şöyle diyordu: “Çocuklarınıza ilim öğreteceğiz ve onları ailelerinde ve aşiretlerinde bilgi ve dini bilinci yayan âlimler ve vaizler olarak size geri vereceğiz. Şeyh, meclislerinde hep şöyle söylüyordu: “Aşiretin lideri düzelirse onun düzelmesiyle aşiret de düzelir.”¹³⁹ Şeyh, medrese için ilk öğrenci grubunu kendisi seçti ve o gün özlemini duyduğu ve arzuladığı şeyi elde ettiği için çok mutluydu.¹⁴⁰

Şeyh, medresenin sistemini ve müfredatının gelişimini denetledi ve bunun için en iyi öğretmenleri ve denetçileri seçti.¹⁴¹ Medrese, katı bir eğitim sistemi benimsemiştir. Dolayısıyla öğrenci burada yatılı okumakta ve gece gündüz tüm eğitim süresini medresenin içinde geçirmektedir. Altı yıllık bir eğitim süresi olan bu medresede öğrenciler sadece tatil günlerinde dışarıya çıkabilmektedir.¹⁴²

Medrese için benimsenmiş müfredata gelince, öğrenci altı yıl boyunca şu ilimleri görmekteydi: “Kur’ân ve Kur’ân ilimleri, tefsir, hadis ve terminolojisi, Şafii ve Hanefi fıkhı ve usulleri, Hz. Peygamber’in hayatı, İslam tarihi, eğitim ve ahlâk ile ilgili ilimlere ek olarak, Arap diline dair sarf, nahiv, belâgat, edebiyat, matematik ve yabancı dil gibi bazı modern ilimler.”¹⁴³ Şeyh, bu ilimlerle birlikte genel olarak kevnî ilimleri de öğrenmeye vurgu yapıyor ve talebenin şer’î ilimlere hâkim olmasının gerekli olduğu gibi bu ilimlere de hâkim olmasının gerekli olduğunu söylüyordu. Ayrıca o yabancı dil eğitimini de önemsiyor ve “Fıkıh okuduğunuz gibi İngilizceyi de okuyun.” diyordu.¹⁴⁴ Buna ilaveten o talebeleri ilim öğrenmeye teşvik ederken şöyle diyordu: “Bütün ilimler güzeldir. Kişi ilim öğrenmekte samimi ise, bütün ilimler Allah’a ve ahiret yoluna götürür.”¹⁴⁵ Öğrenim yılları boyunca, öğrencinin Kur’ân’ın tamamını ezberlemesi gerekiyordu. Medrese eğitiminin ardından mezunlara Ezher Üniversitesinde eğitimlerine devam etme yetkisi veren bir sertifika verilmiştir. Ayrıca medrese mezunlarının Ezher

137 Nebhân, eş-Şeyh Muhammed Nebhân, 386.

138 Âlûsî, es-Seyyid en-Nebhân, 1/201.

139 Nebhân, eş-Şeyh Muhammed Nebhân, 97.

140 Nebhân, eş-Şeyh Muhammed Nebhân, 421.

141 Muhammed Adnan Kâtibî, *et-Ta’lîmu’ş-şer’î ve medârisuh fî Halep fî l-karni’r-rabi’ ‘aşer el-hicrî*, (Halep: 2006) 97.

142 Nebhân, eş-Şeyh Muhammed Nebhân, 421.

143 Kâtibî, *et-Ta’lîmu’ş-şer’î ve medârisuh fî Halep*, 101.

144 Âlûsî, es-Seyyid en-Nebhân, 1/380.

145 Nebhân, eş-Şeyh Muhammed Nebhân, 420.

Üniversitesinde okumaları için maddi ve manevi destek de sağlanırdı.¹⁴⁶

Şeyh Muhammed Nebhân, öğrencilerin sadece öğretimleriyle değil bununla birlikte ahlaki açıdan geliştirip eğitilmeleriyle de ilgilenirdi. Dolayısıyla bahsi geçen ilimlerle birlikte onları seyr-ü sülûk merhalesinden de geçirirdi.¹⁴⁷ Şeyh, onlarla yaptığı her toplantıda ilmin adabından bahseder ve ilmin başka bir şey için değil, Allah için okunmasının gerekli olduğunu söylerdi. Bununla birlikte o, ilimle amel etmenin yerilmiş mücadeleden uzak durmanın ve ilimden yararlanmanın öğrencinin hedefleri arasında olmasının gerekliliğini dile getirirdi.¹⁴⁸

Şeyh, aynı zamanda talebeleri ilim tahsilinde çok çaba sarf etmeye teşvik eder, öyle ki gece namazlarını en fazla dört rekât ile sınırlandırmalarını ve geri kalan zamanlarını ilim tahsiline ayırmalarını tavsiye ederdi. Şeyh, talebelere ilmin önemi hakkında şöyle derdi: “İlim talebesi şafaktan önce kalkar, sadece iki rekât gece namazı kılar -ki fazlasını talebeler için asla tavsiye etmem- sonra dua eder ve derslerini mütalaa eder. İlim talebesinin gerçek virdi, dersleridir.”¹⁴⁹ Bugün medresenin tüm sınıflarda iki yüz elliden fazla öğrencisi vardır ve her yıl yirmi ila yirmi beş öğrenci mezun olmaktadır.¹⁵⁰ Açıldığı günden bugüne kadar bu medreseden mezun olan öğrenci sayısı bini geçmiştir.¹⁵¹ Kiltaviyye medresesi imam, hatip, öğretmen, araştırmacı ve üniversite hocalarından oluşan grupları mezun ederek büyük hizmetler yapılmasına katkı sağlamıştır. Mezunların çoğu, Halep şehrinin cami ve okullarında, Körfez ülkelerinde, Arap ve yabancı ülkelerdeki İslam merkezlerinde çalışmışlardır.¹⁵² Bu medreseye kayıt yaptırmak isteyenlerin ilkokulu iyi derece ile bitirmiş olmaları ve yazılı ve sözlü giriş sınavını geçmeleri gerekmektedir.¹⁵³ Şeyhin Irak'taki müridleri, ilmin önemsenmesi ve medreselerin kurulmasında şeyhlerinin izinden giderek şehirlerinde şer'î ilimlerin eğitimi ile ilgili birkaç medrese kurmuşlardır. Şeyhin Irak'taki müridleri, kurdukları bu medreseleri onun medresesine ve öğrencilerini de onun öğrencilerine benzetmişlerdir.¹⁵⁴

3.2. İslamî Kalkınma Cemiyeti

Şeyh Muhammed Nebhân topluma yakın durur, onlarla hemhal olur, sefalet ve yoksunluk çeken fakir, zayıf ve çaresiz gruplarla ilgilenirdi. Onların acı ve sıkıntılarını araştırıp onlara yardım elini uzatırdı.¹⁵⁵ Şeyh, ilk başta bunu kişisel olarak kendi para-

146 Kâtibî, *et-Ta'limu 'ş-şer'î ve medârisuh fî Halep*, 101.

147 Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 35.

148 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 423-425.

149 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/204.

150 Kâtibî, *et-Ta'limu 'ş-şer'î ve medârisuh fî Halep*, 102.

151 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 412.

152 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/202.

153 Kâtibî, *et-Ta'limu 'ş-şer'î ve medârisuh fî Halep*, 100.

154 Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 52.

155 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 441.

sıyla yapardı. Ancak ihtiyaç sahipleri çoğaldığında, şeyhin şahsına bağlı bireysel bir eylemden organize kolektif bir eyleme dönüşme fikri gelişti. Dolayısıyla şeyh, Halep ve civar mahalleleri düzeyinde fakirleri önemseyen ve ihtiyaçlarını karşılamak için çalışan bir hayır cemiyeti kurmaya niyetlendi.¹⁵⁶ O, hali vakti yerinde olan öğrenci ve müridleriyle bir toplantı yapıp bu fikrini onlarla paylaştı ve bu cemiyetin kurucu üyeleri arasında yer almalarını istedi. Onların da onayını aldıktan sonra bu büyük projeyi kurmak için yola çıktı ve bunun için bahsi geçen öğrenci ve müridlerinden üyeler seçti. Merkezi Kiltaviyye Camii olan İslamî kalkınma cemiyetinin resmiyeti onaylandıktan sonra Şeyh, 1960 yılında cemiyetin açılışı için büyük bir merasim düzenledi.¹⁵⁷

İslamî kalkınma cemiyeti, ileride gerçekleştirmek için bir dizi hedef belirledikten sonra kurulmuştur. Bu hedefler şunlardır: Yoksulların ihtiyaçlarının karşılanması, onları tedavi edecek hastanelerin kurulması, yetimlerin desteklenmesi, mesleki iyileştirme enstitülerinin kurulması, işsizlere iş imkânının sağlanması, çocukları iyiliğe ve ideallere yönlendiren okul, kulüp ve anaokullarının oluşturulması.¹⁵⁸ Cemiyetin amacı sadece maddi ihtiyaçları karşılamak değil, ana hedeflerinden biri de Allah'a inanan, inancıyla gurur duyan, doğru bir İslam kültürüyle donanmış, milletini ve ülkesini ilerletmek için çalışan, ruhu, zihni, bedeni ve ahlakı güçlü olan, yurttaşlarını seven ve onlara karşı hoşgörülü olan bir nesil yetiştirmektir.¹⁵⁹

Şeyh'in rehberliği sayesinde cemiyet, fakirlerin yararına ve çeşitli alanlarda birçok hizmet ve projeyi gerçekleştirmiştir. Yoksul ailelere maddi destek yapan cemiyetin kuruluşundan bir yıl sonra, aylık desteklerinden yararlanan aile sayısı bin altı yüz, şahıs sayısı ise beş bin üç yüz on yedi kişiye ulaşmıştır. Cemiyet, aynı zamanda kurban projesini de hayata geçirmiş ve ilk etapta cemiyetin dağıttığı kurban etinden üç bin aile faydalanmıştır.¹⁶⁰ Ayrıca dernek, yoksullara ücretsiz muayene ve ilaç temin eden bir sağlık ocağı kurmuştur. Bu sağlık ocağında hasta ve sakatların kan, radyolojik görüntüleme ve laboratuvar tetkikleri yapılmaktaydı. Ayrıca burada yapılması mümkün olmayan muhtaçların ameliyatlarını masrafı cemiyete ait olmak üzere özel hastanelerde yaptırılıyordu. 1962 yılında cemiyetin tedavi ettiği hasta sayısı iki bin otuz bire, ikinci yılda bu sayı dört bin yedi yüz seksen yediye yükselmiştir.¹⁶¹ Şeyh Muhammed Nebhân tarafından kurulan cemiyet, 1962 yılında "Kadın mesleki eğitim kurumu" adında bir atölye kurdu. Bu atölyede fakir ve yetim kızlardan seçilmiş 140 kız öğrenciye dikiş, nakış ve diğer kadın meslekleri öğretiliyordu. Bu mesleklerle birlikte kursiyerlere fıkıh, siyer ve ahlak bir önemli konulardan dersler verilmekteydi. Ailesine yardımcı

156 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 444-445.

157 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/195-196.

158 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/196.

159 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/196-197.

160 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/198-199.

161 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/199.

olması ve yaşam standardını yükseltmesi için kursu bitiren her bir öğrenciye, bir dikiş makinesi verilirdi. Şeyh Muhammed Nebhân, ömrünün son yıllarında müfredatında şer'î ilimlerin de okutulduğu resmi bir kız meslek lisesi kurmuştur.¹⁶² Daha önce bahsi geçen "Dâru Nahdati'l-'Ulûm eş-Şer'îyye" isimli Kiltaviyye medresesinin kurulması da cemiyetin ilim ve kültürel başarıları arasında yer alıyor. Nitekim cemiyet bu medreseyi inşa etmiş ve müderrislerin maaşları ve öğrencilerin yemek, ders kitapları, kırtasiye malzemeleri ve diğer masraflarının hepsini karşılamaktaydı.¹⁶³

Bunun yanı sıra cemiyet, çalışmak zorunda kaldıkları için okuma imkânı bulamayan işçileri eğitmek için eğitim-öğretim yılı boyunca gündüzleri gece merkezleri, yaz tatilinde ise çeşitli mahallelerde yaz Kur'ân kursları adı altında çeşitli merkezler açmıştır.¹⁶⁴ Cemiyet, dilencilik ve evsizlikle mücadele, yaşlıların barındırılması, yolda kalmış yabancıların şehir ve köylerine gönderilmesi gibi diğer birçok sosyal hizmetin sunulmasına katkıda bulunmuştur.¹⁶⁵ Yirmi yıllık büyük bir çalışma ve özveriyle faaliyetlerine devam cemiyet, şeyhin vefatından on yıl sonra, 1984'te Suriye Devleti tarafından kamulaştırılıp el koyulduktan sonra kapatıldı.¹⁶⁶

3.3. Montana Gece Kulübünün Camiye Dönüştürülmesi

Bir gece kulübünün ibadethaneye dönüştürülmesi tarihin onun için kaydettiği başarılarından biri olarak kaydedilebilir. 1970 yılında Montana gece kulübünü camiye dönüştürülmüştür. Bazı insanlar, Halep'in en iyi mahallelerinde ve Halep üniversitesinin yakınında bir gece kulübü inşa etmişlerdir.¹⁶⁷ Bu durumdan ciddi bir şekilde rahatsız olan şeyh, meseleyi temkinli ve hikmetli bir üslupla ele aldı. Dolayısıyla ilk başta müridlerine kulübü satın almaları talimatını verdi ve onlar da yüksek fiyatına rağmen bunu yaptılar. Şeyh de o zaman ne kadar parası varsa hepsiyle katkıda bulundu. Kulüp satın alındıktan sonra bu vesileyle büyük bir toplantı düzenledi ve toplantı sırasında kulübün camiye çevrildiğini ve isminin bundan böyle Furkân Camii olduğunu duyurup bu camideki ilk ezanı o okudu.¹⁶⁸ Şeyhin bu hareketi geniş çapta beğeni topladı ve büyük bir yankı uyandırdı. Dönemin el-Bâb müftüsü Şeyh Muhammed Sa'îd el-Mes'ûd, şeyhe saygı ve sevgisini arz ettiği ve bu dönüşümdeki rolünü övdüğü manzum bir şiir yazdı. Müftü Şeyh Muhammed Sa'îd el-Mes'ûd'un (ö. 1397/1977) yazdığı şiir halen

162 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/199-200.

163 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/201-202.

164 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/200.

165 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/201.

166 Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 412.

167 Muhammed Zekerîyyâ el-Mes'ûd, *er-Rebbânîyyûn es-selâse: Sîretu selâse mine'l-'Ulemâi'r-Rebbânîyyîn*, (Halep: 2008), 412.

168 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/190.

bahsi geçen camide asılıdır.¹⁶⁹

Montana kulübünün camiye dönüştürülmesinden sonra, şeyh kulübe Furkan Camii adını verdi. Onun bu davranışından memnun kalan mahalle sakinleri tüm mahalleye Furkan Mahallesi demeye başlayınca mahallenin ismi de Furkan Mahallesi olarak değişti. Furkan Mahallesi, bugün hala Halep'in en önemli ve en prestijli mahallelerinden biri olduğu gibi Furkan Camii de Halep'in en ünlü ve en güzel camileri arasında yer almaktadır.¹⁷⁰ Bunlar, şeyhin öne çıkan başarılı projeleri ve toplum üzerindeki etkileridir. Cemiyet dışında bu projelerin hepsi hala varlığını sürdürmekte ve hizmetlerini sunmaya devam etmektedir.

Sonuç

Şeyh Muhammed Nebhân, sadece dini alanda değil, ilmi, sosyal, eğitim ve hatta siyasî alanlarda yoğun çabaları olan sûfî bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasavvufî açıdan Nakşibendiyye ve Şâzeliyye tarikatlarından irşâda icâzetli olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Seyr-i sülûku esnasında yoğun bir riyâzet hali yaşadığı, on yıla yakın bir inzivâ hayatı sürdüğü görülmektedir.

Yaşadığı dönemin problemlerini tespit etmeye çalışıp ona göre bir irşâd ve davet metodu geliştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Kiltaviyye medresesinde meslek gruplarına göre bir planlama yapması, şehir merkezi dersleri devam ederken haftanın bir gününü kırsalda yaşayanlara ayırması önemli detaylardır. Yine haftanın bir gününde kadınlara özgü vaaz vermesinin kayda değer olduğu söylenebilir.

Yaptığı çalışmalar, sadece ülkesiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Türkiye dâhil bazı komşu ülkelere yayılmıştır. Özellikle Kiltâviyye medresesi ve İslami Kalkınma Merkezi kurumsallaşmış önemli hizmetlerindendir. Yaşadığı şehir olarak Halep'in gerek ilmî gerekse sosyal gelişimine yön vermeye çalışmıştır. Gençlerin ahlâkî yozlaşmasına

169 Şiirin metni şu şekildedir:

ليكون مرتع زمرة الشيطان	قصر فخيم شيد في شهبائنا
بين الجوانح منه والأزنان	يمسي ويصبح والفضائح جمّة
والخمر أم الخبث (المونتان)	زُكِمت أنوف القوم من ريح
تدعو المهيم من صميم جنان	بل ضجّت الشرفات من أبهائيه
بالعلم بالتقوى وبالإحسان	أن يبذل المولى بخير شره
عليها حباها شيخنا (النبهاني)	حتى تداركه الإله بهمة
فغدا بحمد (جامع الفرقان)	وبخيرة الشهباء سادات الندى
فتعطر الأرجاء بالإيمان	وغدت تهب على المدينة ريحه
وارفع منار الدين والقرآن	ربّاءة توج بالسداد أمورنا
ستؤول في التاريخ (للغفران)	وارحم نويظمها لعلّ ذنوبه

Bkz. Mes'ûd, Suver ve menâkib, 2/174; er-Rebbânîyyûn es-selâse, 412-413.

170 Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/190.

sebepler olabilecek bir gece kulübünün yerini satın alarak orayı Camiye çevirmesinin simgesel bir önemi bulunmaktadır.

Şeyh Nebhân'ın, şer'î ilimlere uygun bir tasavvuf düşüncesine sahip olduğu görülmektedir. Onun, mümkün mertebe zühd ve tasavvuf dönemi şahsiyetlerini kendisine örnek almaya gayret ettiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Abbûş, Ahmed Muhammed. *ed-Dureru'l-hisân fî terâcimi eshâbi's-Seyyid en-Nebhân*. Beyrut: Dâru'l-kalem, Birinci basım, 2020.
- Âlûsî, Hişâm Abdulkerîm. *es-Seyyid en-Nebhân*. Haleb: Mektebetu Usâme b. Zeyd – Beyrut: Daru'l-Ma'rife. Üçüncü basım, 2014.
- Antâbî, Mecd - Fuad, Necva. *Halep fî Mieti Am*, b.y. Menşuratu Halep, ts.
- Bekro, Kemâluddîn. *et-Talimu's-şer'i fî Haleb münzu 'âmi 1918 ilâ 'âmi 1958*. Halep: Birinci basım, 1998.
- Cevâd, Ahmed Fâik vd. *Mensûru'l-cumânfi ehbâbi nâdireti'l-ezmân Seyyidinâ el-'Arifi billâh Muhammed b. Ahmed en-Nebhân el-Halebî*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1. basım, 2021.
- Ceylânî, Abdülkâdir el-Ceylânî. *Divân Abdülkâdir*. thk. Yusuf Zeydan, Beyrut: Dâru'l cîl, ts.
- Cîlî, Abdulkerîm. *en-Nâdiratu'l- Ayniyye*. thk. Yusuf Zeydan, Kahire: Dâru'l Emin, 1. Basım, 1999.
- Elnecer, Muhammed. *Dirasatun fî tercihati's-Seyyidi'n-Nebhânî't-Tefsiriyye*, Ankara: Sonçağ, 2023.
- Elnecer, Muhammed. *Bevarikul- İrfan Fima Mennelahu Bihi Ala Seyyidi En- Nebhân Min Tefsir'l-Kuran*, Ankara: Sonçağ, 2022.
- Hassûn, Muhammed Edîb. *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*. Dubai: ty.
- Halebî, Abdullah Abdülkerim eş-Şeyhân. *er-Reyyân min sireti es-Seyyid en-Nebhân*, b.y: Dâru'l Marife, 1. Basım, 2014.
- Kâtibî, Muhammed Adnan. *'Ulemâu min Halep fî'l-karni'r-râbi' 'aşer el-Hicrî*. Halep: 2008.
- Kâtibî, Muhammed Adnan. *et-Ta'lîmu's-şer'î ve medârisuh fî Halep fî'l-karni'r-rabi' 'aşer el-hicrî*. Halep: 2006.
- Kubisî, Mahmud Muhâviş. *Tuhfetu'l-ihvân min fuyûdâti's-Şeyh Nebhân*. by: ts.
- Mes'ûd, Muhammed Zekerîya. *Suver ve menâkib min heyâtî'r-Rebbânîyyîn min a'lâmi't-terikati'n-Naşibendiyye fî biladi's-Şam el-mubârek*. Halep: 1. Basım, 2009.
- Mes'ûd, Muhammed Zekerîyyâ. *er-Rebbânîyyûn es-selâse: Sîretu selâse mine'l-'Ulemâi'r-Rebbânîyyîn*. Halep: 1. Basım, 2008.

- Nebhân, Muhammed Faruk. “es-Seyyid en-Nebhân; Menhec ve mevâkkif”. Erişim 04.012.2021. <http://www.dr-mfalnbhan.com/>.
- Nebhân, Muhammed Faruk. *eş-Şeyh Muhammed b. Nebhân: Şahsiyyetuh- Fikruh – Âsâruh*. Halep: Mektebetu Dâri't-Turâs, ty.
- Nesîmî, Mahmud Nâzim. *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân; el-‘âlimu'l-âmil ve'l-mürşidu'l-kebîr*. by: ts.
- Pierreh, Thomas. *ed-Dîn ve'd-Devle fî Suriye ulemâmu's-sünne mine'l-inkilâb ile's-sevre*. çev. Hâzım Nehâr, Fransa: Muessesetu Mislön, 1. Basım, 2020.
- Umer, ‘Usmân. “Nefhetun min sîreti's-Seyyid en-Nabhân”. Erişim 04.18.2022. <http://alkeltawia.com>.
- Üveysî, ‘Abdurrahman b. Şeyh Hüseyin el-Halepî. *Nühbetun min a‘lâmi Halep’i ş-Şehbâ min Enbiyâ ve Evliyâ ve Ulemâ*. Halep: Daru'r-Ridvân- Daru't-Turâs, 1. basım 2003.
- Zeyn, Mahmud. “el-‘Arif billâh es-Seyyid Nebhân kuddise sirruh; nefha min ‘abîrih”. Erişim 08. 01. 2022. <http://alkeltawia.com/site2>.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A‘lâm*. 15. basım, Kahire: 2002.